
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXXI, 3

SECTIO G

2024

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

KRZYSZTOF AMIELAŃCZYK

ORCID: 0000-0001-6076-5417

Amielan@interia.pl

Polityka kryminalna państwa rzymskiego w obliczu
nagminności określonych przestępstw oraz wobec przestępców
niepoprawnych na przykładzie reskryptu cesarza Hadrian
w sprawie *crimen abigeatus*

The criminal policy of Roman State against wide spread crime and incorrigible criminals
by the example of Hadrian's rescript concerning a theft of cattle

WPROWADZENIE

W nauce rzymskiego prawa karnego pojawił się niedawno pogląd, że właściwszym podejściem badawczym mogłaby okazać się próba identyfikacji polityki kryminalnej prowadzonej przez państwo rzymskie aniżeli koncentrowanie się na poszczególnych instytucjach prawa rzymskiego, przestępstwach czy karach¹. Propozycja taka w założeniu swym miałaby zapewnić uniknięcie ciągłego konfrontowania się z problemem adekwatności współczesnych instytucji prawnokarnych względem tych antycznych i stosowania nieuprawnionej kalki pojęciowej, a także

¹ Wymiernym dowodem dostrzeżenia pożytków płynących z takiego podejścia jest zorganizowana przez środowisko lubelskich romanistów kolejna, VIII konferencja naukowa z zakresu rzymskiego prawa karnego pt. „Prawo karne i polityka w państwie rzymskim”, podczas której nawiązywano także do różnych aspektów rzymskiej polityki kryminalnej. Pokłosiem konferencji stała się wieloautorska publikacja *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amielan-czyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin 2015. Postulat przeorientowania badań z „rzymskiego prawa karnego” na politykę karną Rzymian zgłosił też niedawno, przywołując przykłady udanych prób tego rodzaju w polskiej i zagranicznej nauce, M. Jońca, *Rzymskie prawo karne. Instytucje*, Lublin 2021, s. 16 i n.

zapewnić wyeliminowanie ryzyka błędów językowych². Być może takie podejście naukowe zasługuje na rozważenie jako pozwalające na odtworzenie rzeczywistości prawnej Rzymian bez zafałszowania jej obrazu współczesnymi wyobrażeniami, opartymi na mimowolnych skojarzeniach. Jednak nawet i wówczas, gdy sięgnąć po proponowany klucz, jakim byłby język opisu oparty na polityce kryminalnej państwa rzymskiego, nie da się i w takim przypadku uciec od koniecznej wstępnej deklaracji co do znaczenia używanych podstawowych pojęć, bo te mają przecież ściśle określone granice³. Tak zwana polityka kryminalna uchodzi dziś za wyodrębnioną naukę, pełniącą funkcję pomocniczą wobec prawa karnego. Rozumie się ją jako działalność państwa nakierowaną na zwalczanie przestępczości, usuwanie jej przyczyn, i to zarówno przez właściwą legislację zapobiegającą kryminalizacji życia społecznego, jak i przez stosowanie skutecznych kar. W tym ostatnim przypadku wyróżnić można także politykę sądowego wymiaru kary realizującą się poprzez indywidualizację kar. Na politykę kryminalną składać się będzie zatem również tzw. polityka karna, „która ma na celu takie dostosowanie kary do rodzaju i okoliczności przestępstwa oraz osobowości sprawcy, aby kara ta przyczyniła się do spełnienia zadania ochrony społeczeństwa”⁴.

Zaakceptowana współcześnie samodzielność nowej dyscypliny, jaką jest polityka kryminalna, może skłaniać do zadania pytania o istnienie historycznych prapoczątków wydzielenia takiej polityki w prawie rzymskim. Pytanie wydaje się być zasadne wobec wielowiekowych dziejów rzymskiego prawa karnego i dobrze już rozwiniętych, także w Polsce, badań prowadzonych nad problematyką tak państwa, jak i rzymskiego prawa karnego. Rzecz jasna, trudno tu będzie mówić o choćby załączkach jakiegokolwiek polityki kryminalnej w ujęciu teoretycznym z właściwym dla niej aparatem definicyjnym, a to z powodu uniwersalnej niechęci Rzymian do tworzenia jakichkolwiek teorii naukowych. Jednak niektóre poddane analizie źródła pozwolić mogą na pewne refleksje na temat praktykowania przez państwo rzymskie działań odpowiadających charakterem współcześnie rozumia-

² Szczególnie cenny głos w tej kwestii zabrał niedawno A. Riggsby, który w obszernych rozważaniach o użyteczności współcześnie używanej terminologii karnistycznej jako kategorii w analizie prawa rzymskiego przestrzegał, że „pokrywanie się” współczesnych pojęć z zakresu problematyki przestępczości z tymi rzymskimi jest w dużej mierze przypadkowe, a kategorie rzymskie są przy tym dość nieostre. Mimo to przyznał jednak, że „w pewnym sensie ekspansja przestępstw publicznych i «kryminalizacja» deliktów doprowadziła do kategorii przypominających współczesne przestępstwa karne”. Zob. A. Riggsby, *Public and Private Criminal Law*, [w:] *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, red. P.J. Du Plessis, C. Ando, K. Tuori, Oxford 2016, s. 310–321.

³ Dlatego mimo zastrzeżeń dotyczących stosowania współczesnego terminu „polityka kryminalna” wobec rzeczywistości antycznej zdecydowano się na jego ostrożne wykorzystanie. Stosowanie współczesnej terminologii powinno być zabronione tylko tam, gdzie dostrzec podobieństwa nie sposób. Kryterium dopuszczalności danego terminu wyraził A. Riggsby (*op. cit.*, s. 311) prostym pytaniem: „is there a word for it?”. Niniejszy artykuł ma wykazać trafność tej decyzji.

⁴ Zob. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2001, s. 944.

nej tzw. polityce kryminalnej. Oczywiście, wąskie ramy opracowania przesądzają o konieczności zawężenia analizy. Zdecydowano zatem prowadzić ją zaledwie na dwóch krzyżujących się poziomach. Pierwszą cezurę wyznaczy pryncypat cesarza Hadriana, drugą – reakcja państwa rzymskiego na przestępczość złodziei zwierząt hodowlanych – *abigei*⁵.

Przy podjętych powyżej ograniczeniach przedmiotem niniejszego krótkiego opracowania uczyniona zostanie, po pierwsze, kwestia szczególnej reakcji karnoprawnej państwa rzymskiego na zjawisko *abigeatus* – kradzieży zwierząt hodowlanych, które przybrało postać, potocznie je nazywając, „plagi kryminalnej”, a określając bardziej technicznie, postać „nagminnej przestępczości”⁶. W tym obszarze interesować nas będzie prawodawstwo cesarza Hadriana wraz z komentarzami jurystów rzymskich, których znakiem rozpoznawczym stała się reakcja na wzrost i powszechność tego rodzaju przestępczej aktywności⁷.

Po drugie, uwaga zostanie poświęcona szczególnej reakcji państwa rzymskiego na przestępstwo kradzieży zwierząt hodowlanych popełniane przez sprawców, których aktywność wyróżniała się na tyle, że wymagała specjalnego potraktowania, jak choćby sprawców zuchwałych, notorycznych czy inaczej ujmując – „niepoprawnych”. Politykę kryminalną będzie tu cechowała indywidualizacja odpowiedzialności karnej.

POLITYKA KRYMINALNA CESARZA HADRIANA REAKCJĄ WOBEK NAGMINNEJ PRZESTĘPCZOŚCI *ABIGEI*

Cesarz Hadrian, jak powszechnie wiadomo, należał do wybitnych prawodawców. Jego aktywność znacząco wpłynęła na rozwój prawa rzymskiego, tak prywatnego, jak i publicznego⁸. Znany ze szczególnego upodobania do udzielania

⁵ Synonimem dla *abigei* był termin *abactores*. Zob. P.S. 5,17,1 w tytule: *De abactoribus*.

⁶ Na temat pojęcia „nagminna przestępczość” zob. A. Bojańczyk, *Nagminność w prawie i praktyce karnej (uwagi na tle wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 20 lutego 2014 r.)*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 1, s. 6 i n.

⁷ W żadnym razie nie jest celem tego opracowania przytoczenie historii przestępstwa kradzieży zwierząt hodowlanych ani przedstawianie go w podobnym zakresie, jak to czyniono dotąd. *Crimen abigeatus* doczekało się przede wszystkim niedawno monografii: L. Minieri, *Abactum animal. Sulla repressione dell'abigeato in diritto Romano*. Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 2018, ukazującej w szczególności problem *abigeatus* na tle ekonomiczno-społecznym państwa rzymskiego (*ibidem*, s. 131 i n.). Zob. też rec. M. Jońcy, „ZSS” 2020, nr 137, s. 560–562. Było też przedmiotem obszernego artykułu: B. Sitek, *Abigeatus crimen. Ze studiów nad crimina extraordinaria*, „Studia Prawnoustrojowe” 2005, nr 4, s. 5–28.

⁸ Hadrian realizował własną, szeroko zakrojoną politykę prawno-karną. Zob. zwłaszcza: F. Pringsheim, *The legal policy and reforms of Hadrian*, „JRS” 1934, no. 24, s. 141–153; B. D’Orgeval, *L’empereur Hadrien. Oeuvre législative et administrative*, Paris 1950; H. Hübner, *Zur Rechtspolitik Kaiser Hadrian*, [w:] *Festschrift für Erwin Seidl*, Köln 1975, s. 62; K. Amiełańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006; *idem*, *Czy rzymscy prawodawcy*

reskryptów, angażował się, jak żaden z innych cesarzy, w prawotwórczą interpretację republikańskich *leges iudiciorum publicorum*, ustaw stanowiących od ponad dwóch wieków normatywną podstawę do walki z przestępczością. Konstytucje cesarza pozwoliły także rozwinąć *cognitio extra ordinem*, wpływając na tworzenie nowych typów przestępstw oraz zbudować język komunikacji pomiędzy cesarzem a sędziami-urzędnikami sprawującymi wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych. Pryncypat Hadriana cechował autokratyczny styl rządzenia państwem, który można także zaobserwować w obszarze stanowienia i stosowania prawa karnego. Wyróżniała go właśnie świadoma, ukierunkowana polityka kryminalna, a do jej realizacji został wykorzystany reskrypt cesarski⁹. Wysoki poziom swej legislacji cesarz skutecznie zapewnił, angażując najwybitniejszych jurystów do stałego *consilium principis* i do kancelarii cesarskiej. Udział jurystów w tworzeniu projektów reskryptów karnych wydaje się oczywisty¹⁰.

Przeglądając źródła juredyczne epoki hadriańskiej w poszukiwaniu zjawisk, które mogłyby nosić miano ówczesnych „plag kryminalnych” czy przestępczości nagminnej, wobec której potrzebna była specjalna reakcja państwa, natknąć się można na akty prawne podjęte wobec różnych kategorii przestępców¹¹. Jak już była o tym mowa, z braku miejsca poczynione zostaną uwagi zaledwie wobec jednej kategorii sprawców, *abigei* – złodziei zwierząt hodowlanych. Treść cesarskiego prawodawstwa i komentarzy jurystów klasycznych przy bliższym zapoznaniu przekonują, że cesarz Hadrian realizował wobec tej przestępczości zadania świadomej polityki kryminalnej.

Kradzież zwierząt hodowlanych (*abigeatus*) stanowiła przestępstwo publiczne już co najmniej od czasów Trajana¹². Za *crimen abigeatus* uważano jedynie kradzież zwierząt stadnych, takich jak: konie, krowy, świny, owce i kozy, i to zazwyczaj w większej ich liczbie¹³. Dokonywano jej często zbrojnie, działając w grupach

prowadzili ukierunkowaną politykę karną?, [w:] *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amiełańczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin 2015, s. 26 i n.

⁹ R. Bauman, *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London 1996, s. 3, politykę dynastii Antoninów nazwał „despotyzmem oświeconym” (*enlightened despotism*).

¹⁰ Zob. przykładowo R. Bauman, *Lawyers and Politics in the early Roman Empire. A study of relations between the Roman jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*, München 1989, s. 235 i n.

¹¹ Rzymianie politykę kryminalną realizowali wobec zjawisk społecznych, nie interesował ich przestępca jako jednostka i jego czyn jako jednostkowy akt bezprawia. W szczególności przychodzi na myśl aktywność normatywna Hadriana, również nosząca cechy polityki kryminalnej, wymierzona przeciwko nagminnej praktyce kastrowania niewolników. Zob. najnowszą pracę J. Rominkiewicz, *Zakaz kastracji w prawie rzymskim*, Wrocław 2023.

¹² Trajan jest autorem reskryptu, w którym przewidywał karę 10 lat relegacji poza Italię dla tych, którzy przywłaszczali sobie cudze zwierzęta hodowlane (D. 47,14,3).

¹³ O kwalifikacji jako *crimen* decydowała zatem liczba skradzionych zwierząt: więcej niż 1 ogier, 2 klacze, 5 krów lub świń, 10 baranów lub kóz (P.S. 5,18,1; Coll. 11,8,1–4). Zob. W. Rein,

przestępczych. Zjawisko kryminalne zapewne przybrało z czasem na sile, skoro Hadrian postanowił zaostrzyć karę 10 lat wygnania stosowaną wcześniej wobec *abigei* przez Trajana¹⁴. W sprawie przedmiotowego przestępstwa Hadrian wypowiedział się obszernie, udzielając reskryptu na zapytanie skierowane z prowincji Betyka. Wstępna, wprowadzająca treść reskryptu znana jest z relacji Ulpiana¹⁵ i znajduje potwierdzenie w relacjach, o których później, innych jeszcze jurystów: Paulusa i Claudiusa Saturninusa. *Abigei*, czyli złodzieje zwierząt hodowlanych, powinni być, według Hadriana, karani szczególnie surowo (*abigei cum durissime puniuntur*), tj. karą miecza¹⁶, ale tylko tam, gdzie występowała nagminność tego rodzaju zbrodni (*sed ubi frequentius est*), w innym razie skazywani mieli być na karę pracy przymusowej, niekiedy okresowej.

Można się tylko domyślać, że pytanie, które legło u podstaw reskryptu, dotyczyło przyzwolenia na surowsze karanie notorycznych złodziei bydła lub innych zwierząt, gdyż odpowiedź Hadriana koncentrowała się na zróżnicowaniu kar z uwzględnieniem przede wszystkim kryterium nagminności przestępstwa. Prawdopodobnie prowincję Betyka w czasach Hadriana zalewała fala tego rodzaju przestępczości, jakim była kradzież zwierząt gospodarskich, a poprawę sytuacji mogłoby, zdaniem cesarza, przynieść wydatne zaostrzenie sankcji. Nagminność popełniania określonego rodzaju przestępstwa na danym terenie upoważniała zatem do wymierzania surowszych kar. To bardzo nowoczesne myślenie: nagminność popełniania określonych rodzajowo przestępstw na obszarze jurysdykcji sądu jest także współcześnie jednym z ważniejszych kryteriów wpływających na wymiar kary i wyrazem polityki kryminalnej państwa¹⁷. Reskrypt Hadriana w sprawie *abigei* był jednak dość rozbudowany i wskazywał jeszcze na inne aspekty tej polityki, a będzie o nich mowa dopiero w następnym punkcie.

Omawiając powyższy (związany z nagminnością) aspekt polityki kryminalnej wobec *abigei* prowadzonej od czasów Trajana, nie sposób nie zauważyć,

Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus, Aalen 1962, s. 323; B. D'Orgeval, *op. cit.*, s. 321; B. Sitek, *op. cit.*, s. 13. Zob. też przekaz D. 48,19,16,7.

¹⁴ Call. D. 47,14,3,3: *Receptores abigeorum qua poena plecti debeant, epistula divi Traiani ita cavetur, ut extra terram italiam decem annis relegarentur*.

¹⁵ D. 47,14,1 pr.: *De abigeis puniendis ita divus Hadrianus consilio Baeticae rescripsit: 'abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent. puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est id genus maleficii: alioquin et in opus et nonnumquam temporarium dantur'* (=Coll.11,7,1).

¹⁶ Kara miecza – *ad gladium damnatio* – to kara udziału w walce gladiatorskiej, niekoniecznie kończąca się śmiercią. Zob. słuszna uwaga do wyводу Ulpiana z *Collatio* A. Dębińskiego, *Zbiór prawa Mojżeszowego i rzymskiego. Tekst łacińsko-polski*, Lublin 2011, s. 148 i n. Niezrozumiała jest jednak niekonsekwencja w przekładzie Coll. 11.2, gdzie rzeczony zwrot przetłumaczono jako „karę śmierci” (*ibidem*, s. 145). Na temat kary *ad gladium*, nie zawsze prowadzącej do natychmiastowej śmierci, także: B. Sitek, *op. cit.*, s. 22 i 28.

¹⁷ Zob. A. Bojańczyk, *op. cit.*, s. 47 i n.

że początek pryncypatu był to czas, gdy w ogólności przestępstwo kradzieży – *furtum* – znalazło się w obszarze równoległego zainteresowania tak prawa prywatnego, jak i publicznego¹⁸. Ofiara przestępstwa mogła uruchomić już nie tylko tryb prywatnoprawny postępowania, ale także publicznoprawny¹⁹. Było to wynikiem nasilającego się w czasie pryncypatu zjawiska „publicyzacji” niektórych deliktów²⁰. Charakter przestępstw prawa karnego publicznego, oczywiście ekstraordynaryjnych, posiadały za panowania Hadriana nie tylko kradzież zwierząt hodowlanych, ale także kradzież szczątków rozbitych i zatopionych przez piratów statków wyrzuconych na brzeg morza²¹, kradzież rzeczy pozostawionych w łaźniach miejskich²² czy kradzież rzeczy należących do spadku²³. W czasach Hadriana również kradzież cudzych niewolników traktowano nie tylko jako delikt, lecz także jako *crimen* (*crimen furti*). Odpowiedzialność prywatnoprawna za *furtum* w rozmaitych postaciach wzmocniana więc była odpowiedzialnością publicznoprawną. Publicyzacja deliktu kradzieży zwierząt hodowlanych wymagała szczegółowego wskazania przez prawodawcę, jakie działania przestępcze objęte zostały nową polityką, nazwaną tu polityką kryminalną.

Nie stanowi zatem zaskoczenia, że Ulpian, przytaczając treść Hadriańskiego reskryptu, tłumaczył, kogo należy uznawać za *abigei*, a kogo za zwykłych *fures*²⁴. Wedle przekazu jurysty *abigei* to tacy przestępcy, którzy porywali zwierzęta z pastwisk albo ze stada, dopuszczając się ich grabieży. Ich działalność porównana została do uprawiania sztuki (*ars*), wymagała widocznie dużej zręczności, skoro potrafili wyłowić i ukraść ze stada koni lub bydła poszczególne zwierzęta (zapewne te cenniejsze). Polityka kryminalna nie objęła zatem zwykłych złodziei (pospolitych), kradnących zwierzęta zbłąkane, które odłączyły się od stada, wałęsające się po pustkowiu²⁵. *Abigei*, w przeciwieństwie do pospolitych *fures*, to raczej zawodowcy, którzy uczynili ze swego zajęcia stałe źródło utrzymania,

¹⁸ Zob. np. G. Pugliese, *Linee generali dell'evoluzione del diritto penale pubblico durante il principato*, „ANRW” 1982, no. 14(2), s. 783. Por. także: M. Balzarini, *In tema di repressione extra ordinem del furto nel diritto classico*, „BIDR” 1969, no. 72, s. 212 i n., 260 i n.; B. Santalucia, *Crimen furti. La repressione straordinaria del furto nell'età del principato*, [w:] *Derecho romano de obligaciones. Homenaje J. Murga Gener*, Madrid 1994, s. 785 i n.; B. Sitek, *op.cit.*, s. 18 i n.

¹⁹ M. Balzarini, *op.cit.*, s. 268 i n. oraz 311.

²⁰ Termin „publicyzacja” trafnie oddający proces zmiany charakteru niektórych deliktów przyjęty został przez romanistów włoskich. Por. L. Garofalo, *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2003, z. 3.1, s. 17 wraz z literaturą.

²¹ D. 47,9,7.

²² D. 47,17.

²³ D. 47,19.

²⁴ D. 47,14,1,1: *Abigei autem proprie hi habentur, qui pecora ex pascuis vel ex armentis subtrahunt et quodammo dodepraedantur; et abigendi studium quasi artem exercent, equos de gregibus vel boves de armentis abducentes. ceterum si quis bovem aberrantem vel equos in solitudine relictos abduxerit, non est abigeus, sed fur potius* (=Coll. 11,8,1). Zob. też D. 48,19,16,7.

²⁵ Tak też Paulus (Coll. 11,5=P.S. 5,18,4).

wyrządzając hodowcom znaczne straty prowadzące do ich zubożenia. Publicyzacja deliktu kradzieży zwierząt hodowlanych stała się zatem formalnym narzędziem polityki kryminalnej, mającym tym stratom zapobiegać. Nie sądzono tego przestępstwa w ramach *ordo iudiciorum publicorum*, lecz w ramach cesarskiej *cognitio extra ordinem*, z możliwością nakładania surowych kar publicznych²⁶.

Przekonanie płynące z powyższych źródeł o istnieniu przesłanek pozwalających na przypisanie aktywności Hadriana cech polityki kryminalnej wobec zjawiska nagminnej przestępczości *abigeei* wzmacnia przekaz Claudiusa Saturninusa²⁷. Pochodzi on z niewielkiego dziełka zatytułowanego *Liber singularis de poenis paganorum*²⁸. Jurysta, który żył prawdopodobnie w tych samych czasach co Hadrian, jest autorem jedynej znanej dziś rzymskiej koncepcji przestępstwa karnego²⁹. Swój wysoce teoretyczny, jak na rzymskie standardy, wykład na temat istoty *crimen* zakończył, pouczając, że zdarzało się, iż za te same przestępstwa w niektórych prowincjach karało się surowiej, przykładowo w Afryce dotyczyło to podpalaczy pól gotowych do żniw, w Myzji winnic gotowych do zbiorów czy tam, gdzie znajdowały się kopalnie – fałszerzy monet. Zdarzało się także, dodawał jurysta, że kary były zaostrzane wtedy, gdy istniała potrzeba dania nauczki większej liczbie rabusiów³⁰. Wykład Claudiusa Saturninusa to nic innego jak przytoczenie przykładów polityki kryminalnej prowadzonej za pomocą zaostrzonych kar wobec nagminnej przestępczości będącej udziałem choćby rabusiów, a więc także *abigeei* znanych z reskryptu Hadriana.

Podsumowując tę część wyводу, stwierdzić można, że Hadrian politykę kryminalną uruchomił wobec nagminnej przestępczości, którą stanowiła aktywność *abigeei*. Zbudował ją w oparciu o sprawdzone narzędzie, jakie stanowiła publicyzacja deliktu kradzieży pozwalająca na wymierzanie kar publicznych za szereg czynów polegających na zaborze mienia, w tym przypadku szczególnie cennego. Niemal nieograniczone możliwości, jakie stworzył tryb sądownictwa *extra*

²⁶ Zob. Macer D. 47.14.2.

²⁷ Claudius Saturninus żył w II w. n.e., piastował urząd namiestnika prowincji Belgica. M.B. Dowling, *Clemency and Cruelty in the Roman World*, Michigan 2006, s. 331 przyp.13, twierdzi, że postać i kariera Saturninusa są wysoce tajemnicze. Prawdopodobnie aktywny był za Hadriana i Antonina Piusa, o czym świadczą przekazy Ulpiana i Marciana (D. 20,3,1,2). Zob. też: R.A. Bauman, *Crime and Punishment...*, s. 153, przyp. 3.

²⁸ Zdaniem O. Lenela praca mogła składać się z jednej zaledwie księgi. Zob. O. Lenel, *Paligenesia iuris civilis*, vol. 2, Leipzig 1899 (Graz 1960), s. 1217–1218. W. Litewski, *Jurysprudencja rzymska*, Kraków 2000, s. 140, pracę Claudiusa Saturninusa *de poenis paganorum* nazwał „dziełem o niewysokim poziomie”, podobnie L. Garofalo, *op. cit.*, s. 23.

²⁹ Obszernie na temat przekazu Saturninusa zob. ostatnio K. Amielińczyk, *Teoretyczny model przestępstwa prawa publicznego (crimen publicum) autorstwa Claudiusa Saturninusa (D. 48, 19, 16) a współczesna nauka o przestępstwie karnym*, „Annales UMCS” 2019, sectio G, nr 66.1, s. 19–33, z dalszą literaturą.

³⁰ D. 48,19,6,9–10.

ordinem, pozwalały na wymierzanie surowszych kar dla sprawców, z karą miecza włącznie, z uzasadnieniem, że działalność *abigei* takiej reakcji wymagała, ponieważ przybrała postać przestępczości nagminnej.

POLITYKA KRYMINALNA CESARZA HADRIANA SPOSOBEM ŚCIGANIA WYRÓŻNIONEJ KATEGORII NIEPOPPRAWNYCH *ABIGEI*: SPRAWCÓW NOTORYCZNYCH, ZUCHWAŁYCH I GROŹNYCH

Polityka kryminalna wymierzona przeciwko nagminnej przestępczości (plagom kryminalnym), opisana dotąd jako zdecydowana reakcja karna na zjawiska powszechne, przez to niebezpieczne i uciążliwe dla państwa, miała także swój drugi wymiar. Związany on był ze szczególnym traktowaniem sprawców notorycznych („profesjonalnych”), zuchwałych i groźnych, wchodzących na drogę powrotu do przestępstwa (recydywy), których można nazwać sprawcami niepoprawnymi³¹. Wymiar ten dotyczył programu indywidualizacji kar wobec takich sprawców. Reskrypt cesarza Hadriana w sprawie *abigei*, o którym zdał relację Ulpian, miał swą dalszą część, przekazaną w zbiorze *Collatio*³². Cesarz nakazywał bowiem, aby po uprzednim rozważeniu, jak surową karę nałożyć w danym przypadku, skazywać co do zasady na karę miecza tych, którzy byli winni zbrodni *abigeatus*, bo ta kara jako najdotkliwsza była zazwyczaj w Betyce wystarczająca (*sufficere genus poenae*). Trafiali się jednak sprawcy, którzy byli szczególnie dobrze znani, notoryczni (*notus*), jak też szczególnie groźni (*gravis*) w popełnianiu przestępstwa kradzieży zwierząt hodowlanych, powracając na drogę przestępstwa (*ut prius ex hoc crimine aliqua poena affectus sit*). Takich *abigei* Hadrian nakazywał zsyłać do pracy w kopalni (*damnatio ad metallum*). Jak widać, okolicznością wpływającą na powyższą indywidualizację wymiaru kary miała być, według Hadriana, osobowość kryminalna (sylwetka) konkretnego sprawcy kradzieży. Posługując się za Ulpianem w pewnym sensie zlepkiem bliskoznacznych terminów, można określić takiego sprawcę jako niepoprawnego recydywistę.

Z opinią Hadriana zawartą w reskrypcie skierowanym do *consilium* Betyki, którą przekazał Ulpian, wskazującą na konieczność indywidualnego, surowszego

³¹ Problematyki tzw. sprawców niepoprawnych dotyczy niezwykle ciekawa i wartościowa monografia W. Zalewskiego, *Przestępca „niepoprawny” – jako problem polityki kryminalnej*, Gdańsk 2010. Autor (*ibidem*, s. 164 i n.), szeroko przedstawiając genezę pojęcia w polskim prawie karnym, umiejscowił ją w Kodeksie karnym z 1932 r., wskazując na trzy wyliczane wówczas cechy sprawcy niepoprawnego: recydywę, zawodowość i nawyknięcie. Kategoria sprawcy niepoprawnego powróciła do aktualnie obowiązującego prawa w stosunku do niektórych rodzajów przestępczości (przestępstwa komunikacyjne i seksualne) w nowelach do obowiązującego Kodeksu karnego z 1997 r., uchwalonych w 2000 i 2005 r. Zob. W. Zalewski, *op. cit.*, s. 331 i n.

³² Coll. 11,7,2: *Ideoque puto apud vos quoque sufficere genus poenae, quod maximum huic maleficio inrogari solet, ut ad gladium abigei dentur: aut si quis tam notus et tam gravis in abigendo fuit, ut prius ex hoc crimine aliqua poena affectus sit, hunc in metallum dari oportere.*

traktowania sprawców szczególnie niebezpiecznych, dobrze koresponduje również przekaz jurysty Paulusa³³. Paulus wyraźnie wskazał, że wśród złodziei zwierząt hodowlanych (jurysta wolał używać terminu *abactores*) istniała kategoria sprawców szczególnie niebezpiecznych, zuchwałych, których nazywał *atroces pecorum abactores*. Takimi zuchwałymi przestępcami byli ci, którzy porywali konie ze stajni, a stada owiec z zagrody lub pastwiska, czyniąc to albo: 1) wielokrotnie, albo 2) choćby raz, ale przy użyciu broni, albo 3) działając w grupie przestępczej (w bandzie). Sprawca popełniający kradzież zwierząt wielokrotnie to sprawca notoryczny, w praktyce zazwyczaj profesjonalny, a sprawca popełniający przedmiotowe przestępstwo z bronią w rękę bądź działający w bandzie to sprawca niebezpieczny, zuchwały, groźny. Takich sprawców czekać miała kara indywidualnie dobrana do ich osobowości kryminalnej, uwzględniająca osobny, obok reakcji na nagminność przestępstwa, cel polityki kryminalnej. Paulus, nie wchodząc jednak w szczegóły, poinformował tylko, że takich sprawców skazywało się na karę miecza, zesłanie do kopalni albo roboty publiczne.

Indywidualizacja odpowiedzialności karnej stała się w polityce kryminalnej Hadriana jednym ze znaków rozpoznawczych, trzeba bowiem zauważyć, że co do zasady cechą jego prawodawstwa było stopniowanie represji karnej w zależności od rozmaitych istotnych czynników. Należały do nich: ciężar gatunkowy popełnionego przestępstwa, sposób działania sprawcy, a zwłaszcza to, czy działał z winy umyślnej, czy nieumyślnej³⁴, status społeczny oskarżonego, jego wiek, a także jak w przypadku omawianej polityki kryminalnej wobec *abigei*, nagminność przestępczości na danym terenie oraz niebezpieczna niepoprawność niektórych sprawców przestępstw. Katalog kar stosowanych w rzymskim prawie karnym epoki Hadriana był przy tym dość bogaty³⁵. Znajdowały się w nim: kary pozbawiające życia, a więc wykonywana na różne sposoby kara śmierci³⁶, do których należała choćby *damnatio ad bestias* czy *poena cullei* orzekana za *parricidium*. Karą, która mogła prowadzić do śmierci, choć nie musiała, była wspomniana przez Ulpiana w kontekście reskryptu Hadriana w sprawie *abigei* kara miecza – *damnatio ad gladium*, czyli skierowanie do walki gladiatorskiej na arenie. Ponadto funkcjonowały kary pozbawiające wolności (kara pracy w kopalni, kara robót publicznych, a nawet więzienie), kary wygnania (deportacja i relegacja), kara utraty obywatelstwa łącząca się z karą śmierci i deportacją oraz kary cielesne

³³ Coll. 11,2: *Atroces pecorum abactores plerumque ad gladium vel in metallum, nonnumquam autem in opus publicum dantur. Atroces autem sunt, qui equos et greges ovium de stabulo vel de pascuis abigunt, vel si id saepius aut ferro, aut conducta manu faciunt* (=PS 2,18,2).

³⁴ Zob. K. Amiełańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 64 i n.

³⁵ W zasadzie tożsamy jest z podanym przez Ulpiana wykazem w D. 48,19,6,2.

³⁶ Karę śmierci wykonywano przede wszystkim przez: ukrzyżowanie, spalenie żywcem, ścięcie, rzucenie skażenka dzikim zwierzętom na pożarcie. Zob. D. 48,19,28 pr.; P.S. 5,17,2.

(chłosta). Z jednej strony kary cechowały się generalnie znaczną surowością³⁷. Z drugiej strony dostępny katalog licznych rodzajowo kar wpływać mógł na różnicowanie represji karnej wobec sprawców. Karę śmierci często zastępowano zgodnie z tradycją republikańskiej *aquae et ignis interdictio* karą wygnania, deportacją lub relegacją. W większości przypadków orzekano jednak kary łączące cechy izolacji sprawcy od społeczeństwa z przymusową pracą: zesłanie do pracy w kopalni i roboty publiczne. W przypadku ostatnich dwóch kar Hadrian przykładał znaczną wagę do skuteczności ich egzekucji, o czym świadczą jego reskrypty zastrzegające odpowiedzialność karną w razie ucieczki skazanego.

Szeroki katalog dostępnych w czasach Hadriana kar zmusza do postawienia pytania, czy sędziowie-urzędnicy, którzy cieszyli się dużą dyskrejonalnością swego orzecznictwa³⁸, powinni jednak co do zasady ograniczać się wobec *abigei* do wspomnianych na wstępie relacji Ulpiana dwóch kar: kary miecza i kary robót publicznych. Sędzia rozpoznający sprawę karną *extra ordinem* miał według innej wypowiedzi Ulpiana pełną swobodę w wyborze kary, mógł wybrać karę cięższą lub lżejszą, pamiętając jednak o umiarkowaniu w wyborze, aby nie narazić się na zarzut przesady³⁹. Ulpian pisał o tej praktyce jako aktualnej w jego czasach (*hodie licet*), ale czy sędzia miał tę swobodę także w czasach Hadriana wobec przestępstw popełnianych przez *abigei*?

POLITYKA KRYMINALNA HADRIANA A WYTYCZNE DLA SĘDZIÓW-URZĘDNIKÓW W SPRAWIE RÓŻNICOWANIA KAR DLA *ABIGEI*

Szukając odpowiedzi na powyższe pytania, rozpocząć najlepiej od przytoczenia kolejnej, ogólnej nieco wypowiedzi Ulpiana, zamieszczonej w Digestach i zbiorze *Collatio*, iż cesarz Hadrian wyraźnie podkreślał, że kary dla złodziei zwierząt hodowlanych nie były wszędzie takie same⁴⁰. Styl tej wypowiedzi dobrze

³⁷ Syntetycznie o systemie kar w pryncypacie J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2005, s. 176.

³⁸ Kwestia dyskrejonalności orzeczeń sędziów-urzędników cesarskich w ramach *cognitio extra ordinem* jest jedną z częściej podejmowanych. Zob. R. Bauman, *Crime and Punishment...*, s. 136 i n. (z przywołaniem obszernej dyskusji w nauce). Por. też: K. Amiełańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 209 i n.

³⁹ D. 48,19,13: *Hodie licet ei, qui extra ordinem de crimine cognoscit, quam vult sententiam ferre, vel graviorem vel leviozem, ita tamen ut in utroque moderationem non excedat*. F.M. De Robertis, *Sulla efficacia normativa delle costituzioni imperiali*, „Annali della Facoltà di Giurisprudenza della Università di Bari” 1941, no. 4, Bari 1942, s. 7 i n., przekaz Ulpiana interpretował jako wyraz przeciwstawienia dykrejonalności kar w *cognitio extra ordinem* sztywności kar w *ordo iudiciorum*. Kara powinna być jednak karą adekwatną do wagi przestępstwa. Zob. G. Pugliese, *Linee generali...*, s.762.

⁴⁰ Coll. 11,7,5: *Eodem rescripto divi Hadriani diligentissime expressum est non ubique parem esse poenam abigeorum*.

koresponduje z wcześniejszą uwagą jurysty, że wprowadzie kara miecza została uznana przez Hadriana za wystarczającą w Betyce, jednak surowość kar mogła być różna na różnym terenie. Za warcie dwukrotnego podkreślenia uznał więc Ulpian nie wymienione akurat przez cesarza dwie (przykładowe) kary zasugerowane przezeń dla *abigei*, ile deklarowaną szczególną dbałość Hadriana o różnicowanie kar wobec nich w zależności od specyfiki ich przestępczości.

Dopiero po tej ogólnej uwadze można przejść do dalszej części przekazu ze szczegółowymi już informacjami Ulpiana na temat rodzaju przewidywanych dla *abigei* kar⁴¹. Pewną trudność sprawia fakt, że niekiedy trudno jest odróżnić, które treści pochodzą z reskryptu Hadriana, a które są komentarzem jurysty. Ulpian rozpoczął swój wywód od uwagi, że ci, którzy uprowadzali świnie, kozły i barany, byli karani nie tak surowo jak złodzieje innych zwierząt (a więc koni i bydła). W zdaniu tym mogła jednak zostać wyrażona równie dobrze obserwacja praktyki sądowniczej czasów Ulpiana, jak i panująca w okresie Hadriana⁴². Kolejny fragment jest już jednak ponownym odwołaniem się do prawodawstwa Hadriana (prawdopodobnie wciąż tego samego reskryptu), dzięki któremu Ulpian mógł zrelacjonować dość rozbudowany katalog kar dla *abigei*. Tak więc za przestępstwo kradzieży zwierząt hodowlanych dla osób wyższego stanu przewidywać miał Hadrian karę relegacji bądź deportacji, dla innych – karę przymusowej pracy w kopalni, przymusowych robót publicznych albo karę miecza. W kolejnym fragmencie Ulpian powrócił do własnego komentarza i uzupełniając dodał, że w Rzymie tych, którzy zbrojnie rabowali cudzy inwentarz albo dokonywali kradzieży z bronią w rękę, rzucano dzikim zwierzętom na pożarcie⁴³.

Zestawiając powyższy bogaty katalog kar z treścią cytowanego wcześniej wstępnego fragmentu reskryptu Hadriana, gdzie mowa była w zasadzie o dwóch alternatywnych karach, można postawić pytanie, czy teksty te pozostają ze sobą w zgodzie. Z reskryptu wynikać mogłoby, że dla *abigei* cesarz przewidywał tylko dwie kary: surowszą przeznaczenia do walki gladiatorskiej (*damnatio ad gladium*) i łagodniejszą skierowania do pracy przymusowej (*opus*). Możliwe jednak, że dopiero katalog zestawiony przez Ulpiana jest pełny i że dostępny on był już za czasów Hadriana, natomiast wspomniane w reskrypcie dwie kary: surowsza i łagodniejsza wymienione zostały w związku z przedstawionym cesarzowi do

⁴¹ Coll. 11,8,2–4: *Sed et qui porcam vel capram vel vervicem abduxit, non tam graviter, quam qui maiora animalia abigunt, plecti debent. 3. Quamquam autem Hadrianus metalli poenam temporari, vel etiam gladii praestituerit, attamen qui honestiore loco nati sunt, non debent ad hanc poenam pertinere, sed aut relegandi erunt aut removendi ordine. 4. Romae tamen etiam bestiis subici abigeos videmus: sane qui cum gladio abigunt, non inique bestiis adficiuntur* (=D. 47,14,1,2–3).

⁴² Ta część przekazu, w odróżnieniu od następnego fragmentu, nie zawiera powołania się na autorytet Hadriana. Może stanowić własny komentarz jurysty.

⁴³ Coll. 11,8,4.

rozstrzygnięcia pytaniem, które nadesłano z Betyki⁴⁴. Z reskryptu wynikałoby, że powszechnie stosowaną w tej prowincji karą za *abigeatus* była kara pracy przymusowej (*opus*). We wstępnej swej części reskrypt, używając słowa *opus*, nie różnicował, czy chodziło o pracę w kopalni (*opus metalli*), czy inne roboty publiczne (*opus publicum*)⁴⁵. Chodziło raczej o tę drugą, skoro niekiedy orzekano ją, jak wynika z przekazu, na określony czas (terminowo). Kara ta nie okazała się działać wystarczająco prewencyjnie, skoro notowano w Betyce wzrost omawianego rodzaju przestępczości. Dlatego Hadrian zezwolił, jak wynika z dalszej części reskryptu, na stosowanie wobec sprawców niepoprawnych także kary zesłania do kopalni. Wykaz Ulpiana wydaje się być bardziej szczegółowy, ale z reskrytem w zasadzie zgodny: zawierał karę robót przymusowych, z tym że już z rozbiciem jej na dwa rodzaje (pracy w kopalni i robót publicznych)⁴⁶. Powtarzał również karę *ad gladium*, z tym że Ulpian przez *damnatio ad gladium* rozumiał już karę śmierci⁴⁷. Dodawał jednak dwa od niej odstępstwa: dla *honestiores* przewidziana była w miejsce kary śmierci banicja, a dla *abigei* działających zbrojnie *damnatio ad bestias*⁴⁸.

Tak czy owak, na podstawie obu połączonych treści, tej pochodzącej wprost z reskryptu Hadriana i dołączonego własnego komentarza Ulpiana, nieodparcie

⁴⁴ Niesłusznie wątpliwości B. D'Orgevala wzbudziło zróżnicowanie w przekazie Ulpiana *honestiores* i *humiliores*. Powątpiewał on, aby *honestiores* w epoce Hadriana mogli „oddawać się rozbójom” (*op. cit.*, s. 321), które właściwe były raczej dla epoki pohadriańskiej. Przestępczość *honestiores* nie była jednak za Hadriana czymś niezwykłym. Znana jest relacja Callistratusa (D. 47,21,2) zawierająca cytat z reskryptu Hadriana odnoszący się do przesuwania kamieni granicznych w celu zaboru cudzego gruntu z podobnym przeciwstawieniem działań przestępczych osób wyższego stanu (*splendidiore*s) pozostałym.

⁴⁵ O.F. Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore 1995, odnotowuje karalność karę robót publicznych szeregu przestępstw. Zob. *ibidem*, s. 6, 13, 26, 27, 28, 35.

⁴⁶ Por. jeszcze P.S. 5,18,2: *Atroces pecorum abactores plerumque ad gladium vel in metallum, nonnumquam autem in opus publicum dantur*.

⁴⁷ Natomiast Ulpian, relacjonując reskrypt Hadriana (Coll. 11,7,3–4), wyraził wątpliwość, czy cesarz pod pojęciem kary *ad gladium* rozumiał karę śmierci. Według jurysty kara miecza mogła oznaczać w reskrypcie Hadriana albo karę udziału w walkach gladiatorских, niekoniecznie prowadzącą do śmierci, jeśli skazany uzyskał później wolność albo został zwolniony z udziału w walkach, albo karę natychmiastowej śmierci przez ścięcie mieczem. Sprawy nie pomaga rozstrzygnąć przekaz Paulusa, zgodnie z którym Antoninus Pius w reskrypcie do rady Betyki również przewidywał karę miecza. Zob. Coll. 11,6,1: *Cum duris abigei damnantur, et ad gladium tradantur: itaque divus Pius ad concilium Baeticae rescripsit*. A. Dębiński (*op. cit.*, s. 147 przyp. 145) tym razem tłumaczył tę karę jako karę śmierci: „termin *ad gladium tradere* oznacza tu karę śmierci poprzez ścięcie mieczem”.

⁴⁸ Szczegółową analizę przytoczonych źródeł w zakresie stosowanych przez Hadriana wobec *abigei* kar przeprowadził F. Wieacker, *Textufen klassischer Juristen*, Göttingen 1960, s. 397–401. Z analizy tej wynikają pewne wątpliwości co do rzeczywiście stosowanych przez Hadriana kar. Katalog tych kar mógł zostać rozbudowany w okresie późniejszym, czemu dał wyraz przez interpretację rozszerzającą Ulpian.

nasuwa się wrażenie, iż celem jurysty było przekonanie czytelnika, że samo różnicowanie (gradacja) kar dla *abigei* przez sędziów-urzędników było istotniejsze od tego, ile tych kar rzeczywiście w swym reskrypcie Hadrian wymieniał. Nie ma też pewności, czy karę *ad gladium* uznać trzeba dla czasów Hadriana za karę walki gladiatorskiej na arenie, czy po prostu karę śmierci. Oczywiście jest jednak, że indywidualizację kar proponowaną przez Hadriana należy wiązać ze stosowaniem kar surowszych dla sprawców niebezpiecznych, niepoprawnych. Rzymskie prawo karne epoki nie tylko Hadriana cechowała generalnie surowość kar. Kara śmierci w pryncypacie była znacznie częściej stosowana niż w republice. Kara surowa miała walor prewencyjny i odpłacający⁴⁹. Reskrypt Hadriana w sprawie *abigei* zapewne mógłby dostarczyć zróżnicowanych argumentów w dyskusji nad dyskrecjonalnością orzeczeń sędziowskich w okresie prawa klasycznego. Jednak wydaje się, że tak długo, jak długo katalog dostępnych dla sędziego kar był odpowiednio bogaty, a z przeprowadzonej analizy wynika, że tak właśnie w zakresie karalności *abigeatus* było, trudno mówić o znaczącej ingerencji cesarza Hadriana, takiej, która reglamentowałaby władzę jurysdykcyjną sędziów w zakresie surowości represji karnej. Tym bardziej że przekaz Ulpiana jednocześnie wyraźnie podkreślał „programowe” zróżnicowanie kar dla *abigei* oraz potwierdzał, że cesarz odnosił się do panujących w niektórych prowincjach praktyk orzeczniczych akceptująco.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza zachowanych fragmentów reskryptu karnego cesarza Hadriana w sprawie przestępczości *abigei* oraz komentarzy sporządzonych na jego marginesie przez jurystę Ulpiana pozwala postawić tezę o ukierunkowanej polityce kryminalnej tego cesarza, prowadzonej według podobnych kanonów i celów, jakie współcześnie stawiane są przed polityką kryminalną państwa.

Pierwszym i podstawowym wymiarem polityki kryminalnej wobec *abigei* było zaostrenie odpowiedzialności za popełniane przez nich czyny z powodu nagminności kradzieży zwierząt hodowlanych w niektórych rzymskich prowincjach. Reakcja państwa rzymskiego wiązała się przy tym z publicyzacją przestępstw, których karanie karą prywatną uznano za niewystarczające. Polityka kryminalna Hadriana potwierdzona reskryptem w sprawie *crimen abigeatus* wią-

⁴⁹ O funkcjach kar w epoce hadriańskiej: C. Gioffredi, *I principi del diritto penale romano*, Torino 1970, s. 50 i n.; F. Casavola, *Cultura e scienza giuridica*, [w:] *Giuristi Adrianei*, Napoli 1980, s. 145–160; V. Marotta, *Multa de iure sanxit. Aspetti della politica del diritto di Antonino Pio*, Milano 1988, s. 171 i n.; V. Giuffrè, *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998, s. 138 i n. O funkcjach kar w prawie rzymskim także: W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 172; M. Jońca, *op. cit.*, s. 175 i n.

zała się z zaostrzeniem odpowiedzialności karnej za czyny, które cechowały się nagminnością ich występowania w prowincji Betyka.

Politykę kryminalną Hadriana charakteryzowały również adekwatność i elastyczność systemu kar oraz indywidualizacja represji karnej. Cesarz potwierdził swymi wytycznymi znaczną rozpiętość dostępnego dla sędziów arsenału kar i zachęcał do ich różnicowania wobec sprawców, którym przypisać można było różny stopień winy. Na zróżnicowanie kar wpływać miały przede wszystkim notoryczność i skłonność do powrotu na drogę przestępstwa, zapamiętanie i zuchwałość sprawców w ich popełnianiu, działanie z bronią w ręku i w grupie przestępczej. Takie podejście wyeliminować miało sprawców niepoprawnych, szczególnie groźnych dla bezpieczeństwa publicznego, i zapewnić nieuchronność represji karnej.

BIBLIOGRAFIA

- Amiełańczyk K., *Czy rzymscy prawodawcy prowadzili ukierunkowaną politykę karną?*, [w:] *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amiełańczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin 2015.
- Amiełańczyk K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.
- Amiełańczyk K., *Teoretyczny model przestępstwa prawa publicznego (crimen publicum) autorstwa Claudiusa Saturninusa (D.48,19,16) a współczesna nauka o przestępstwie karnym*, „Annales UMCS” 2019, sectio G, nr 66.1.
- Balzarini M., *In tema di repressione extra ordinem del furto nel diritto classico*, „BIDR” 1969, no. 72.
- Bauman R., *Lawyers and Politics in the early Roman Empire. A study of relations between the Roman jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*, München 1989.
- Bauman R., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London 199.
- Bojańczyk A., *Nagminność w prawie i praktyce karnej (uwagi na tle wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 20 lutego 2014 r.)*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 1.
- Casavola F., *Cultura e scienza giuridica*, [w:] *Giuristi Adrianei*, Napoli 1980.
- De Robertis F.M., *Sulla efficacia normativa delle costituzioni imperiali*, „Annali della Facoltà di Giurisprudenza della Università di Bari” 1941, no. 4, Bari 1942.
- Dębiński A., *Zbiór prawa Mojżeszowego i rzymskiego. Tekst łacińsko-polski*, Lublin 2011.
- D’Orgeval B., *L’empereur Hadrien. Oeuvre législative et administrative*, Paris 1950.
- Dowling M.B., *Clemency and Cruelty in the Roman World*, Michigan 2006.
- Garofalo L., *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2003, z. 3.1.
- Giuffrè V., *La repressione criminale nell’esperienza romana*, Napoli 1998.
- Gioffredi C., *I principi del diritto penale romano*, Torino 1970.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2001.
- Hübner H., *Zur Rechtspolitik Kaiser Hadrian*, [w:] *Festschrift für Erwin Seidl*, Köln 1975.
- Jońca M., *Rzymskie prawo karne. Instytucje*, Lublin 2021.
- Jońca M., *rec. Minieri L., Abactum animal. Sulla repressione dell’abigeato in diritto Romano. Edizioni Scientifiche Italiane*, Napoli 2018, „ZSS” 2020, nr 137.
- Lenel O., *Paligenesia iuris civilis*, vol. 2, Leipzig 1899 (Graz 1960).
- Litewski W., *Jurisprudencja rzymska*, Kraków 2000.
- Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001.

- Marotta V., *Multa de iure sanxit. Aspetti della politica del diritto di Antonino Pio*, Milano 1988.
- Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amielańczyk, A. Dębiński, D. Ślapek, Lublin 2015.
- Pringsheim F., *The legal policy and reforms of Hadrian*, „JRS” 1934, no. 24.
- Pugliese G., *Linee generali dell'evoluzione del diritto penale pubblico durante il principato*, „ANRW” 1982, no. 14(2).
- Rein W., *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus*, Aalen 1962.
- Riggsby A., *Public and Private Criminal Law*, [w:] *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, red. P.J. Du Plessis, C. Ando, K. Tuori, Oxford 2016.
- Robinson O.F., *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore 1995.
- Rominkiewicz J., *Zakaz kastracji w prawie rzymskim*, Wrocław 2023.
- Santalucia B., *Crimen furti. La repressione straordinaria del furto nell'età del principato*, [w:] *Derecho romano de obligaciones. Homenaje J. Murga Gener*, Madrid 1994.
- Sitek B., *Abigeatus crimen. Ze studiów nad crimina extraordinaria*, „Studia Prawnoustrojowe” 2005, nr 4.
- Wieacker F., *Textufen klassischer Juristen*, Göttingen 1960.
- Zabłocki J., Tarwacka A., *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2005.
- Zalewski W., *Przestępca „niepoprawny” – jako problem polityki kryminalnej*, Gdańsk 2010.

ABSTRACT

The primary purpose of the Emperor Hadrian's criminal policy against thieves of cattle (*abigei*) was the severe punishing for their criminal offences (*crimen abigeatus*) and the implementation of the postulate of inevitability of criminal responsibility. Hadrian's rescript (*rescriptum*) issued to the consilium of the province of Baetica, supplemented by comments of classical jurists (*specially Ulpian*), shows two main aspects of Roman criminal policy concerning *crimen abigeatus*. The first one was to stop a widespread crime in Baetica province, the second one was to eliminate a special kind of perpetrators – incorrigible criminals.

Keywords: Hadrian's criminal policy; *crimen abigeatus*; widespread crime; incorrigible criminals

ABSTRAKT

Podstawowym celem polityki kryminalnej cesarza Hadriana wymierzonej przeciwko złodziejom bydła (*abigei*) było surowe karanie ich czynów przestępczych (*crimen abigeatus*) oraz zapewnienie nieuchronności odpowiedzialności karnej. Reskrypt Hadriana (*rescriptum*) skierowany do rady prowincji Betyka, uzupełniony przez komentarze jurystów klasycznych (w szczególności Ulpiana), ukazuje dwa główne aspekty rzymskiej polityki kryminalnej dotyczącej *crimen abigeatus*. Pierwszym było zatrzymanie w prowincji Betyka zjawiska nagminnej przestępczości, drugim – wyeliminowanie sprawców szczególnego rodzaju – przestępców niepoprawnych.

Słowa kluczowe: polityka kryminalna Hadriana; *crimen abigeatus*; nagminna przestępczość; przestępcy niepoprawni

